
Наталія СТАХНЮК

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МОТИВУ САМОТНОСТІ НА СТОРІНКАХ ЮНАЦЬКИХ «ЩОДЕННИКІВ» СТЕФАНА ЖЕРОМСЬКОГО

У статті розглядаються особливості мотиву самотності, відчуженості, відокремленості у «Щоденниках» С. Жеромського. Детальніше аналізуються фактори, що спричинили такий внутрішній стан автора.

Ключові слова: самотність, сирітство, мотив, світогляд, феномен.

The features of reason of loneliness, estrangement, separated in S. Zheromski's «Diaries» are analyses in the article. Factors which entailed an author to such internal state are more detailed analyses.

Keywords: loneliness, orphanhood, reason, world view, phenomenon.

W artykule rozpatrywana jest specyfika motywu samotności, obcości, osierocenia w «Dziennikach» S. Żeromskiego. Szczegółowej analizie poddane są czynniki, które spowodowały taki stan wewnętrzny autora.

Kluczowe słowa: samotność, sieroctwo, motyw, światopogląd, fenomen.

Під час аналізу поетики «Щоденників» (1882-1891 рр.) Стефана Жеромського особливе місце належить мотиву самотності, який значною мірою впливав на формування особистості майбутнього письменника та викристалізувався з власних переживань, з особистого гіркого досвіду юного Жеромського-гімназиста. Самотність в інтерпретації автора є тим феноменальним концептом, на якому будується світоглядна система, життєва позиція, своєрідна «філософія серця» письменника. «Щоденники» сучасні літературознавці дедалі частіше визнають першим великим, масштабним прозовим твором С.Жеромського: «По суті, «Щоденники» є першим великим автобіографічним романом Жеромського, у якому вже проявилися найважливіші мотиви та особливості, притаманні усій його творчості», – писав Ян Якубовський [1, 17]. Багатоплановість та жанрова специфіка «Щоденників» дозволяють простежити особисте ставлення автора до проблеми, виокремити принципи відображення та реалізації мотиву самотності, відчуженості особистості, яка є цілісним центром буття «у собі».

Самотність – складний соціально-духовний та психологічний стан, який зачіпає саму суть людського існування. Людина, як істота соціальна, немислима без взаємозв'язку з навколишнім його світом, із

соціумом, з іншими людьми. Її внутрішній світ зумовлений соціальними зв'язками, у відриві від «інших» людина перестає бути носієм низки функцій – як позитивних, так і негативних, що визначають її буття. Це явище, екзистенціальний сенс якого, здавалося б, є чітко вираженим та незаперечним. Проте за подібною ясністю ховається складний і суперечливий зміст, на чому наголошує відомий дослідник життя та творчості Стефана Жеромського Фелікс Арашкевич, підкреслюючи, що «... мотив самотності, бездомності у прямому та переносному значенні поглиблює «реальну» та «художню» правду роману про самого себе, який, незважаючи на наміри автора, завдяки виданню «Щоденників» став романом про самого себе для нащадків. Цей мотив, що створює специфічну чуттєву ауру твору, є характерною ознакою молодого покоління письменників, інтелігенції, сучасної Жеромському...» [2, 143].

Отже, мета цієї статті – на фактологічному матеріалі «Щоденників» Стефана Жеромського окреслити конкретні причини та обставини, що спричинили почуття відчуженості, відстороненості, розглянути особливості авторського осмислення та специфіку інтерпретації мотиву самотності, з'ясувати, у чому саме полягає феноменальність світосприйняття письменника у площині граничної самотності.

Варто також зауважити, що такий аспект досі не був предметом спеціального дослідження. Вагомий внесок у вивчення психологічних аспектів творчості С. Жеромського, зокрема у період написання «Щоденників», зробили такі дослідники-літературознавці, як Л. Збєнєвська [3], Б. Голембйовський [4], Я. Івашкевич, А. Гутнікевич [6] та інші.

Мотив самотності у «Щоденниках» є наскрізним і знаходить у ньому вираження на різних рівнях. За допомогою прозорих сигналів, втілених на поверхні тексту, дослідник творчості С. Жеромського має змогу проаналізувати глибинні, потаємні передумови формування його власного авторського стилю, зрозуміти причинно-наслідковий характер частого звернення автора до теми самотності у майбутніх творах.

Насамперед варто з'ясувати у чому ж полягає особлива роль почуття самотності саме у юнацькому віці на формування особистості. Самотність є складним і суперечливим феноменом розвитку. Вона часом пов'язана з деформацією різних стосунків особи і в цьому випадку супроводжується усвідомленням або відчуттям не просто чужості світу, а й неможливості зайняти в ньому більш-менш стійке положення. Тобто самотність ускладнює процес успішного входження особи в широкий контекст соціальних стосунків, а дефіцит почуття спільності веде до недорозвинення конструктивних стосунків зі світом. Окрім того, самотність порушує розвиток мотиваційної сфери особи (потреб, прагнень, почуттів) і

загалом перешкоджає повноцінному розвитку психіки особи. Відомо, проте, що самотність – це й стан, що дозволяє зануритися в особистісну рефлексію, в роздуми про найважливіші життєві проблеми, вона несе в собі можливість глибинного духовного розвитку людини. Враховуючи те, що юнацький вік має принципове значення для розвитку особистості в цілому, проблема самотності молодій людині вимагає особливої уваги.

Самотнім Стефан Жеромський почував себе з раннього дитинства. У вступі до першого тому «Щоденників», який сам автор назвав «Кілька спогадів з років мого дитинства», 18-річний юнак писав: «Що згадувати про роки мого дитинства? Чи ж не був я схожий на інших дітей, спочатку галасливим малюком, потім надокучливим шибеником, якого було скрізь вдосталь – о ні... З того часу, як мене віддали до науки, я завжди був самотнім та похмурим» [8,45].

Майбутній письменник походив зі збіднілої шляхетської родини, дитинство хлопчика не було легким та безтурботним. Фінансовий статус сім'ї був мізерним, через це Жеромський змушений був рано дорослішати і самотужки намагався заробляти на життя. На жаль, і стан його здоров'я був не найкращим – хворів на успадковані від матері (як вважав сам Жеромський) сухоти, часто з ускладненнями. Заробляв на життя як приватний учитель, паралельно навчаючись на ветеринарному факультеті Варшавського університету. Найбільш виразно на сторінках юнацьких щоденників зображена самотність героя-підлітка через сирітство й безбатьківство. Невлаштованість долі автора, суперечливість його внутрішнього світу виражається як на рівні свідомого, так і підсвідомого. У їх художній реалізації Жеромський спирається на архетипи, які відповідно інтерпретує. На детальніший аналіз заслуговують архетипи батька й матері, непересічну роль яких у становленні автора важко заперечувати.

Мати Жеромського з молодих років була важко та невиліковно хвора. Коли у 46 років вона померла, хлопчик пережив цю втрату надзвичайно болісно. З часом біль втрати лише посилювався. Про це зустрічаємо у щоденниках юнака зворушливі та емоційні записи: «Ніколи досі так болісно я не відчував, що не маю матері... Такий людині, як я, мати була потрібна. Ніхто не знає, чим би вона для мене стала... Я сам, самотній – і задрість мене охоплює, коли я бачу, як інші йдуть до своїх матерів і діляться з ними думками своїми... Лише нині, через шість років, я зрозумів, що мати – це все; тільки через шість років сьогодні смертельною отрутою болю вразило мене в серце сирітство» [9, 239].

Далі читаємо: «Вдруге у житті я усвідомлюю, що не вистачає мені матері. Вперше подібне відчуття у мене викликала безмежна любов пані Залеської до Владка, те саме відчуваю й сьогодні, коли втрачаю

прихильність Гелени. Мамо!... Все померло. Так, я зовсім сам – зі мною лише погані спогади» [9, 356].

Риси оприсутнення архетипу Матері визначаються Жеромським у «Щоденниках» як у характеристиці реальної матері, так і на символічному рівні. Виявляється, що сакральні характеристики цього архетипного символу знаходять абсолютне своє втілення в образі матері героя-автора щоденників. Із цим архетипом у Жеромського асоціюються материнська турбота та співчуття, магічна влада, якою наділена жінка, мудрість та духовна піднесеність, що значно перевершує межі розуму, будь-який корисний інстинкт або порив, усе, що вирізняється добротою, дбайливістю та підтримкою, сприяючи тим самим зростанню, розвитку та плідності.

Архетип батька також сприяв розкриттю багатоаспектності теми сирітства, втрати хлопчиком-підлітком батьківського начала і його пошуками. Ставлення Жеромського до хворого, немічного батька виявляється у наступній цитаті: «О, мій Боже... Залиши мені мого батька, якщо ти є на небі..., бо я неймовірно люблю цього старого, ... якби його у мене забрали, мабуть, скаменів би від болю» [8, 129].

Мотив самотності у щоденниках виразно розгорнутий у часопросторі, координати якого адекватні щодо виявлення психологічного стану героя (насамперед страху та невизначеності). Фіксуючи драматично-трагічні передчуття і переживання своєї самотності, незахищеності, втрати довір'я-віри, страху, письменник нерідко вдається до ретроспекції. Спогади про батьків та асоціації, викликані цими спогадами, відтіняють психічний стан підлітка. Батько для нього – вищий моральний авторитет, родове коріння, ідеал, уособлення сили, любові, тепла. З цим образом пов'язано силу традицій сім'ї, родинного вогнища, повноцінності буття.

Коли у 1883 році помер батько Стефана, роки порівняно щасливого для нього життя безповоротно закінчуються. Юнак потрапив у надзвичайно важку матеріальну скруту, не маючи засобів на існування та близьких родичів, на яких він міг би розраховувати. А головне – він зовсім сам. Усвідомлення ним цієї втрати було тією останньою краплею, тією межею, за якою залишається лише відчай: «...батько помер. Отже, сам я на світі... Сам, без Нього...» [8, 251].

Рання втрата батьків, природно, стає причиною того відчуття загубленості в світі, яке переживає автор. Проте не єдиною. Йдеться, зокрема, й про глибоку родинну закоріненість та доволі значну роль сім'ї у дискурсі Жеромського, а також про культурний комплекс втрати основ, який безпосередньо впливає на нього, великою мірою формуючи притаманне йому світосприйняття. Показовим у цьому контексті є фрагмент щоденника, де автор описує свої відчуття та переживання під час святкування Різдва у

домі чужих йому людей, у яких він працює як гувернант: «Різдво... єднаються родини ... тільки для мене немає гостинного місця біля жодного серця. Завжди в такий день мені невимовно сумно за матір'ю, за тим, що майже не знав сімейного дому» [11, 62].

Нестерпною є самотність та пасивність цього бідного юнака. Самотність його полягає не лише у сирітстві, у відсутності найменшої, найелементарнішої опіки, відсутності теплого слова. Щодо стосунків з родичами після смерті батьків, то Жеромський займав позицію глухого, впертого мовчання, спілкувався з ними неохоче та рідко: «Вчора змушений був зустрітися з майже усією своєю родиною: шістьома Саськими, з їх половинами та дітьми, Трепками, Шмідтами тощо. Мене з ними нічого не пов'язувало і не пов'язує, крім спогадів про мого батька. Всі вони – надуті самолюби у вічній гонитві за грішми, крім яких їх нічого не цікавить. Дорікають мені, що не спілкуюся з ними, та пояснюють собі це моєю зарозумілістю. Але ж почуття приязні не від нас залежить – не я винен, що мене кинуто у інший світ...» [9, 169]. Цей фрагмент «Щоденників» красномовно свідчить, що на складний стан родинних стосунків Жеромського, крім розбіжних поглядів на життя, вплинув також і безпорадний смуток осиротілого дитинства і комплекс бідного родича на тлі заможних опікунів. На це вказує й А. Васілевські: «Так, досить сильний у Жеромського комплекс родинної самотності, відсутність почуття сімейного затишку, були значною мірою поза межею зрозумілої туги за найріднішими, зумовлені життєвою ситуацією «бездомного шляхтича», для якого родинне гніздо було гарантією світлої життєвої дороги» [7, 28].

Самотність – це також втрата будь-яких контактів з ровесниками, суспільних зв'язків. Тому не менш болісним для Жеромського було усвідомлення відсутності друзів. На сторінках щоденників досить часто зустрічаються записи на зразок: «У мене ніколи не було жодного приятеля, я завжди був самотнім...» [8, 206]. Або: «І не можу, не можу знайти друга! Хотів би, нарешті, відпочити, схилити голову на чийсь плече, а плеча такого знайти не можу, не можу...» [8, 299].

Відсутність друзів, однодумців заповнювала природа, дика, недоторканна, довгі прогулянки пагорбами та долинами, лісами та полями. Найхарактернішим для Жеромського було поєднання мотивів природи і самотності: «У великому місті можна так само здичавіти, як і у великому лісі. До самотньої твоєї домівки долинають тільки звуки, як шум дерев у лісі. Людям добре вдається замінювати дерева. Оминаєш їх, як ялиці, сосни, буки» [10, 268].

Жеромський провів дитинство серед дикої, майже недоторканної природи, спостерігав, проймався нею цілою силою своєї відокремленої,

замкнутої у собі з дитячого віку душі, любив її усім серцем. Він сприймав природу як живий організм з чутливим та вразливим серцем, шукав у ній розради та втіхи: «Насправді природа повинна мати серце чи душу. Дерева і птахи, квіти і трави мають відчувати. Саме до них промовляють наші почуття. Чи ж були б ми так нестерпно самотні, якби поза нами не існувало нічого? ... Чи ж були б ми настільки нещасливими, якби серце наше страждало і боліло, і ніколи не відповіло б йому здаля інше серце? Але чому тоді стихає, зникає смуток наш, коли до тих дерев та квітів, до повітря, до того велетня краси простягаймо ми свої руки?» [10, 254].

Самотність також є категорією філософських рефлексій для Жеромського. Самота коментується ним як стан осмислення, як активна апробація людини на власну пізнаваність. Він розширює внутрішньо-психологічний простір ліричного «я» при переході в рефлексію, через самопізнання. «Самотність – вічна самотність» [9,355], – занотує Жеромський у щоденнику, не нарікаючи на долю, не сподіваючись на зміни у власному житті. Автор змушений повіритися по чужих кутках, змінювати одне житло на інше, що також негативно впливало на емоційний та фізичний його стан. Жеромський прив'язувався, буквально прикипав душею до кожного свого помешкання, неважливо, чи була то холодна, обдерта варшавська квартира у віддаленому районі, чи затишна кімната у будинку багатого господаря, де Стефан виконував обов'язки домашнього вчителя: «Стільки горя я пережив у цій кімнаті, стільки бід – і все ж шкода мені цієї нори. Бачила вона ... цілу сумну епоху моєї самотності, під час якої я переставав любити людей» [11,52]. Та найжахливішим у цій ситуації є те, що Жеромському дошкуляв постійний голод, відсутність роботи та грошей. «Не відчуваю вже самотності, не відчуваю навіть голоду. Як і раніше, у мене одна склянка чаю на день, шматок хліба та кілька цигарок» [10,296].

Проте у якій би, здавалося б, безвихідній життєвій ситуації, великій скруті автор не перебував, він не зневірюється, не впадає у відчай. Самотність сприймається ним майже як належне, як необхідність. Створюючи умови для важкої психологічної кризи, самотність може водночас посприяти її уникненню. Становище самотнього юнака – не безболісний процес, а диктований душевною необхідністю і бажанням пізнати власну суть: «Боже, мій Боже, нікого в мене нема, жодного товариша – нікого! Що ж вдієш – йтиму сам і буду сильнішим!» [8,272].

Варто наголосити, що переживання письменника іноді підносять його на висоту якогось морально-духовного перевтілення, коли уста промовляють: «Самі не усвідомлюємо, яким страшним нещастям є для нас самотність. Самотність наших почуттів і думок. ... Від такої самотності нас врятувати може лише жінка. Ім'я її – мати. Особиста самотність, коли

ми нещасні та сумні, є майже щастям, якби не той страх, що ніхто, ніхто не співчуває нам у нещасті, який є майже розпачем» [10, 280].

Етап самотності формує відповідну філософію – пізнання свого духу, своєрідну «філософію серця». Це поняття використовується в даному контексті не в розумінні якоїсь масштабної теоретичної формули. Словосполучення це вживається у вужчому сенсі: на позначення тривалого періоду в житті, що на рівні граничної самотності постає як ретельне дошукування у власному естві найвищих проявів духовного буття. Саме у «філософії серця» письменник визнає глибинними не факти свідомості, а переживання, закорінені у сфері несвідомого. Мотив самоти як усвідомленої необхідності у прозі зумовлює самотворення авторської особистості, проголошення та ствердження власного Я. Зрештою, автор приходить до висновку, що почуття самотності для нього не є чимось чужим та незрозумілим, а навпаки, починає почуватися органічно у ситуації, перед якою його поставила доля: «Я мріяв та йшов далі, далі. Був собою, мрійливим, самотнім» [9, 316].

Свою самотність автор описував досить красномовно, вдало та майстерно підбираючи промовисті епітети: «Пірнаю в самотність, як щука у воду. ... я сам у чотирьох стінах» [12, 332].

Разом із тим, самотності автор протиставляє поодинокі миті радості, розуміючи, що життя його будуватиметься на контрастах: «Чим же була б хвилинка щастя, якби не була антитезою довгих самотніх тижнів, похмурих думок та болю?» [9, 62].

Як впливає зі «Щоденників», зворушливою та непересічною є доля цієї людини. У момент вступу на ветеринарний факультет Варшавського університету він абсолютно самотній. Це самотність насамперед особиста: батьки померли, з сестрами стосунків не підтримує, не має близьких родичів, які б підтримали у хвилини скрути. Такі обставини формують у Жеромського комплекс сирітства, який певною мірою спричинив до екзальтованого почуття кохання до Гелени, сестри його мачухи, яка на момент їх зі Стефаном знайомства була заміжною та мала двох дітей і до того ж була на 10 років старшою за нього. Для молодого студента Гелена була типом жінки майже недосяжної. Кохання до неї – трагічне, сильне, сучасне у своїх проявах, спустошливе – стало однією з найважливіших тем «Щоденників». «Сталося. Ти кохаєш. ... Це хвилини щастя. ... Це знищення монстра, що вічно нас супроводжує і зветься самотністю ... У такі хвилини мрію: і все-таки була мить, коли ні душа, ні тіло, ні жодна моя думка не була самотньою» [9, 362]. Значною мірою хворобливе кохання до Гелени було спричинено саме комплексом сирітства, самотністю – тотальною, всепоглинаючою. У коханій Стефан шукав не лише коханку,

а й риси матері, сестри, берегині сімейного вогнища, якої йому так не вистачало. У щоденнику читаємо: «Одна тільки людина є моєю сім'єю – та, яка є моїм життям. Чи ж не доля Едипа?... І тільки Антигона освітлює цей темний горизонт. Тому й кохаю її любов'ю Едипа» [9, 272].

Самотність, зрештою, постає на сторінках щоденників як перемога. Мотив відчуженості як перемоги відбиває духовні та психологічні проблеми творчої натури майбутнього письменника, проблеми духовної суверенності «я» і має філософську та психологічну мотивацію. Самота постає щасливою можливістю для звільнення від випадкового та дріб'язкового задля суттєвого та життєво необхідного. Визріває той душевний стан, коли йдеться про гармонійність, рівновагу. Почуття самоти стає синонімом до поняття зрілої всеохопної любові, символом гармонії між тілесним і душевним початками у людині: «Я боюся самотності, хоча й понад усе її люблю. Якби мене ув'язнили, мабуть, почувався б добре, але між людьми не вмію дотримуватись прохолодної ввічливості: забагато віддаю і занадто мало отримую, тому, коли повертаюсь сам до себе, відчуваю самотність» [12, 329].

Відчуженість, яка за природою своєю не притаманна молодому вікові, життєрадісному та привітному, була всупереч цьому чимось органічним, прийнятним, близьким та навіть бажаним. У щоденнику Жеромський занотує: «Я завжди, завжди любив самотність. Сам собі не раз дивуюся, як я міг бути таким самодостатнім, як міг обходитися без товариства не лише ровесників, а й людей взагалі» [8, 45].

«Щоденники» відображають значний відрізок життя письменника, протягом якого формувалися і розвивалися його думки та погляди, який був разом з тим й етапом самоти. Категорія самотності аналізується тут у руслі розуміння її як особливого часово-просторового континууму; а її категоріальні межі потрактовані як окрема філософська система. Різноманітними є і засоби психологізації вираження стану самотньої особистості. На сторінках «Щоденників» присутні внутрішні монологи, асоціативні спогади героя, самоаналіз, підсвідоме, побутова, пейзажна, портретна, асоціативна деталі, прийоми замовчування, сну, авторська оповідь.

Отже, у загальній концепції поетики «Щоденників» Стефана Жеромського такий складний комплекс, як самотність, посідає своє вагоме місце. Його осмислення дало змогу цілісно змалювати образ письменника з домінуванням у ньому ознаки світосприймання через призму власних комплексів та страхів, пережитих на власному досвіді. Картини самотності постають не лише як лейтмотив у змістовій тканині тексту, а й присутні на його глибинних рівнях. Те, що Жеромський розглянув філософський,

---

соціальний і навіть природний аспекти самотності, вказує на величезну значущість цього мотиву в його письменницькій практиці, навіть на початковому, ранньому етапі творчості. Для Жеромського самотність була постійним станом душі, через нього він відчував світ.

Література

1. J.Z. Jakubowski Stefan Żeromski. – Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974.
2. F. Araszkievicz Dzienniki Stefana Żeromskiego // tegoż Dzieła i twórcy. Studia i szkice. – Warszawa, 1957.
3. Ł. Zbienievska Dwaj diaryści w poszukiwaniu prawdy: S. Żeromski i S. Kierkegaard // Światy Stefana Żeromskiego. Studia pod redakcją Marii Jolanty Olszewskiej i Grzegorza Pawła Bąbiaka, Warszawa, 2005.
4. B. Gołębiowski «Dzienniki» Stefana Żeromskiego // Pamiętnikarstwo i literatura. Szkice z socjologii kultury, Ludowa Spółdzielnia Naukowa, 1973.
5. J. Iwaszkiewicz Drugi tom «Dzienników» Żeromskiego // Nowa kultura, 1954. – № 48. – S. 1-5.
6. A. Hutnikiewicz Żeromski. – Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
7. Wasilewski A. Przedmowa do Dzienników. – Warszawa, 1953. – T.I. – S. 5-37.
8. S. Żeromski Dzieła pod red. S.Pigonia. – Warszawa, Czytelnik, 1963. – T. 1.
9. S. Żeromski Dzieła pod red. S.Pigonia. Warszawa, Czytelnik, 1963. – T. 2.
10. S. Żeromski Dzieła pod red. S.Pigonia. Warszawa, Czytelnik, 1963. – T. 3.
11. S. Żeromski Dzieła pod red. S.Pigonia. Warszawa, Czytelnik, 1963. – T. 4.
12. S. Żeromski Dzieła pod red. S.Pigonia. Warszawa, Czytelnik, 1963. – T. 6.